

духовний світ одне одного, динаміка і суперечливість соціального розвитку призводять до посиленого застосування комунікативних процесів, що набувають постійного, системного характеру. У взаємодії позитивна особистість встановлює добрі відносини, а отже проявляє добро до ближнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель Никомахова етика. *Аристотель*. Соч.: В 4 т. Москва: Мысль, 1983. 830 с.
2. Вербицкий В. Г. Примат теоретичного знання над практикою: Лейбниц, Кант и современность. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Теорія культури і філософія науки / М-во освіти і науки України, Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна ; [редкол.: І. З. Цехмістро та ін.]. Харків, 2009. № 860, вип. 37. С. 202-212. – Библиогр.: с. 211-212.*
3. Гегель Г.В.Ф. «Наука логики» / СПб.: «Наука», 1997.
4. Гегель Г.В.Ф. Философия права. Москва: Мысль, 1990. 524 с.
5. Кант И. Основы метафизики нравственности. / И. Кант. (Сочинения в 6 т.) Т. 4. ч.1. Москва, 1965. 320 с.
6. Кант И. Критика практического разума [текст] / Имануель Кант; [пер. з нім., примітки, післямова Ігор Бурковський]. Київ: Юніверс, 2004. 239 с. (Філософська думка).
7. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1999. 30 с.
8. Словник української мови: в 11 томах. Т. 2, 1971.

H. Benkevych. The Category of Good in Latin Phraseology. – Article.

Summary. The article analyzes the category “Good” in Latin phraseology, its content. The category “good” interpretation in Ancient history, the Middle Ages, modern times, and the Bible is considered. Phraseological groups that reflect the category “good” are highlighted: good deeds, good intentions, goodwill, good actions, good circumstances and good advice.

Key words: good, phraseology, concept, person, ethics, good deeds, good intentions, goodwill, good actions, good circumstances, good advice.

УДК 82–14 (821.134.2 + 801.677.6)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2022/37/09>

М. П. Величко

доцент кафедри мов і літератур Близького та Середнього Сходу
Навчально-науковий інститут філології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

О. М. Братель

доцент кафедри романської філології
Навчально-науковий інститут філології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ВЗАЄМОДІЯ АРАБСЬКОЇ ТА РОМАНО-ІСПАНСЬКОЇ ПОЕТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ В КАСИДАХ ІБН КУЗМАНА

Анотація. У статті простежується еволюція нових поетичних форм андалузської середньовічної літератури, образної системи, тематичного розмаїття, мотивів, усіх змістових і формальних елементів поезії через призму творчої спадщини Ібн Кузмана, що сприяла становленню і розвитку строфічних форм поезії в арабо-іспанській ліриці.

Ключові слова: строфічна поезія, білінгвізм, культурна традиція, сюжетне різноманіття, Андалузія.

Ібн Кузман став законодавцем канонів нової строфічної форми – заджала, збагативши народну пісню кращими рисами арабської класичної поезії. У його дивані нараховується 149 заджалей, більшість з яких складається з двох або трьох частин, кожен з елементів якої нагадує класичну касиду. Щоправда, такий поділ досить умовний. Також у збірці зустрічаються одночастинні твори, любовної або гедоністичної тематики, рідше вихваляння (мадх). Ці заджалі призначалися для публічного виконання під музичний акомпанемент. А. Кримський у своїй праці називав Ібн Кузмана «*истым трубадуром*» [7, с. 501]. В Європі творчість Кузмана досліджували: Х. Рібера-і-Тараго, А. Р. Нікль, О. Тууліо; особливо слід відзначити розвідки другої половини ХХ ст. Е. Гомеса, Т. Гордона та Ф. Коріенте, що особливу увагу звернули на зв'язок заджалою із народною романською поезією. Серед українських сходознавців проблему поетичної форми Ібн Кузмана досліджувала Л. Петрова [2], а щодо початку ХХІст., то останньою фундаментальною літературознавчою працею, присвяченою Ібн Кузману є монографія Дж. Монро [2].

З перелічених учених А. Р. Нікль, О. Тууліо, Е. Гомес, Ф. Коріенте та Дж. Монро включали у свої праці підрядні, а подекуди й метричні переклади поезії Ібн Кузмана французькою, іспанською та англійською мовою, при цьому пізніші праці є точнішими, розпоряджаючись більшою кількістю матеріалу, особливо при роботі з лексикою.

Попри те, що до постаті Ібн Кузмана спрямований значний науковий інтерес, а сам він вважається видатним та знаковим поетом своєї доби, в широкій свідомості його доробок є недооціненим як порівняно із його сучасниками (зокрема гебрійськими поетами Андалусії), так і в контексті арабської та — ширше — мусульманської культури. Літературний поетичний переклад поезії Ібн Кузмана може й повинен спиратися на наявні ґрунтовні наукові дослідження, таким чином, стаючи предметом наукового дослідження тією ж мірою що й літературної та перекладацької творчості.

Ці відомості окреслюють актуальну наукову проблему — недостатня ознайомленість і відсутність цілісного уявлення про особливості контекстів андалуської літератури, уявлення про постать та особливості творчої спадщини Ібн Кузмана у вимірі цієї літератури а також вимірах арабської літератури, літератур(и) ісламського світу та європейської літератури. Об'єктом нашого дослідження є заджалі Ібн Кузмана, стиль, топос, образи, літературно-змістове наповнення автора.

Білінгвізм в Андалузії став рушійною силою для утворення змішаної поетичної системи. Класична поетична традиція, створювана винятково літературною мовою, вважалася єдиною можливою у вищих колах суспільства. Разом з тим народний напрям поезії, що відчув на собі вплив східних і європейських тенденцій, продовжив розвиток серед широкий верств населення. І. Крачковський так описував цей процес: «Часом вона [народна тенденція в арабо-іспанській літературі. – М. В.] намагалася втриматися в межах тієї ж таки літературної мови, але розвиваючи монотонну систему єдиної рими і користуючись розмаїттям строфічної будови; іноді допускала в літературну мову лише окремі елементи діалекту, а іноді цілком переходила на розмовне мовлення, насичену романськими елементами» [6, с. 501]. Вихідці з народу, які не мали спеціальної літературної освіти, досягли неабияких вершин у народних формах лірики, і саме їх творчість викликає інтерес для історії світової поезії.

Отже, відштовхуючись від літературних традицій, які через свою замкненість і незмінність, поступово вичерпували себе, арабо-іспанська строфіка, перебуваючи в тісному зв'язку з живою народною поетичною тенденцією, зайняла гідне місце не лише в межах однієї національної літератури, але й знайшла своє продовження в художніх системах на теренах інших арабських країн.

Саме в арабській частині Іспанії виникли раніше не характерні для арабської класичної літературної традиції неокласичні форми строфічної поезії. Разом зі зміною внутрішнього змісту – традиційної тематики, прийомів і образів, суттєво змінюється і форма, яка раніше була канонічною. Водночас розширюється жанрова система поезії. Значного розвитку та поширення зазнали нові (по відношенню до традиційних) жанри, як наприклад, пейзажна лірика, описи світського життя тощо. Не дивно, що ця тематика стала популярною саме в Андалузії. Араби захопили Іспанію, а вона підкорила чужинців райською красою природи. Завойовники прагнули створити рай на Землі (земним Едемом поети почнуть називати Іспанію невдовзі після завоювання територій Андалузії) [4, с. 68].

Тематика строфічної поезії, зразки якої збереглися до наших днів, зумовлена тогочасним суспільним життям. Більшість критиків і дослідників визначили чинники, які, ймовірно, вплинули на появу строфічної поезії. Щодо мовного аспекту, то строфічні вірші можуть вирізнятися чистотою, правильністю мови, чітким дотриманням її норм і навіть їх порушенням. Також допускається використання діалектів та іншомовних виразів, що найчастіше зустрічається у заключній частині вірша – харджі. У багатьох випадках строфічна поезія відрізняється пишномовністю стилю. Досить часто до цього додається також

обмеженість у використанні тієї чи тієї манери, а також словесних виразів, що ускладнює сприйняття форми і розуміння змісту художнього твору [8, с. 257].

Частина дивана Ібн Кузмана, яка збереглася до наших днів у рукописному вигляді, інформує про життєвий і творчий шлях самого поета, відображає тогочасну картину життя андалузького суспільства, складні суспільно-політичні колізії тієї епохи. Ібн Кузман народився приблизно у 1080 р., з п'ятнадцяти років мандрував Іспанією, але повертався на малу батьківщину, у Кордову, де на нього чекали приятелі. Саме про них Ібн Кузман згадує у вступі до своїх творів, називаючи людьми вельмишановними, високоосвіченими, поціновувачами високої поезії, хоча відомо, що поет проводив час в сумнівних компаніях. Живучи весело і безтурботно, Ібн Кузман не оминув проблем пошуків засобів для існування, що було характерним для богемного стилю життя. У його віршах часто зустрічаються скарги на голод, холод, нестачу грошей і одягу, а також вихвалання меценатів, які підтримали поета фінансово. Ібн Кузман потрапив до в'язниці за легковажне ставлення до релігії. Щоправда, на схилі літ поет покаювся і навіть став імамом у мечеті. Так писав сам Ібн Кузман про останні роки свого життя. Він виконував свої панегирики і заджали на площах і базарах андалузьких міст.

Тематика творів Ібн Кузмана досить різноманітна, але найбільш поширеними сюжетами його творів були любов і вино. Це і зрозуміло – люди цікавились лише такими темами, оскільки їм важко було сприйняти філософські ідеї; їх не дуже цікавили героїчні перемоги далеких предків. Газелі Ібн Кузмана сумні, якщо порівняти їх з віршами про кохання інших андалузьких поетів, які мають життєрадісний характер навіть тоді, коли поет побивається за коханою, яка далеко від нього.

Ібн Кузман, як відомо із історичних джерел, з незмінним успіхом виступав зі своїми піснями (заджалами) в містах Андалузії. Щоб бути зрозумілим і іспанцям, і арабам, поет пише свої твори відповідно до складного сплаву романо-іспанських традицій. Більша частина заджалей – панегирики, але в них мало чого залишилося від класичної касиди з її бедуїнськими мотивами. У структурі й тематиці, образах і мові відчувається вплив нового середовища. Панегирики Ібн Кузмана складаються із двох частин: любовного вступу з яскраво вираженим еротичним елементом і суто панегирична частина з її обов'язковим проханням винагороди.

У творах поета змішуються дві культурно-поетичні традиції. Це відчувається в лексико-граматичних особливостях жанру заджалей: в одних і тих же рядках пісні можна зустріти слова і конструкції арабського й іспанського походження:

يقتل الزوج و لا يدر طيب القبل
لس يريح القبل و التعنيق غير العشيق
[10]

Чоловік цілує жінку, та не відчуває насолоди від того, що її кохає.

Лиш коханець розуміє, палко обіймає, та цілунків тих палких силу добре знає.

Зміст цього поетичного уривку андалузького автора можна розцінювати двояко: і як відверте насміхання над суспільними підвалинами інституту шлюбу та пропаганду вільного кохання, і як розкриття взаємовідносин між подружжям через призму проблеми поступового переходу кохання в звичку, зменшення сили колись сильних почуттів.

Інший поетичний твір Ібн Кузмана вражає проникливістю й вишуканістю образів:

هجرن حبيبي هجر و أنا لس لي بعد صبر
لس حبيبي إلا ودود قطع قميص من صدور
و خاط بنقض العهو ر و حبيب إلي السهر
كان الكستان من شجون و إلاير من سهام الجفون
و كان المعص المنون و الحيط القضا و القدر
[10]

Залишила мене кохана, мого терпіння вже нема.

Я знав її таку жадану та зараз вже вона не та.

Сорочку зшила ти для мене – від черствості в ній гину я,

Й від того, що нитки брала з небажання держати слова ти свого.

Мене кидало це в безсоння, о скільки тих недоспаних ночей,

Немов із туги зроблений наперсток, а голки – ніби стріли тих очей.

Це один з найпоетичніших творів Ібн Кузмана, що передає весь спектр відчуттів закоханого, який переживає розлуку і збайдужіння до нього коханої жінки. Вірш демонструє, що, попри усталену думку про Ібн Кузмана як автора фривольних, і навіть вульгарних творів про кохання, андалузький майстер

створював надзвичайно проникливі, змістовні і вишукані зразки арабо-іспанської любовної лірики. Вірш насичений метафорами і порівняннями («сорочка з черствості» قميص من صُدور , «голки мов стріли очей» (و إلا بُر من سهام الجفون), які допомагають передати переживання ліричного героя якомога експресивніше і натхненніше.

Що стосується рими, то варто зазначити, що постійно експериментуючи, Ібн Кузман розроблював у кожному конкретному заджалі схеми римування, яка б давала змогу вийти за межі традиційної поетологічної системи, при цьому завжди дотримуючись єдиного розміру протягом усього твору, як це робили майстри класичної арабської літератури. Куплет складається з двох або трьох байтів, які об'єднані між собою спільною, відмінною від рими наступних. Останній піввірш у кожному куплеті римується лише з аналогічним за послідовністю та піввіршем наступного куплету.

Ібн Кузман, як поет різносторонній, звертався до всіх без винятку жанрів лірики:

و الثمار تنشر حليته
و الرياض تليس غللاً
و البهار مع البنفجج يا جمال أبيض فأزرق

[10]

*Фрукти на деревах одягнені в шати самоцвітів
І поля убрані в урожай, рослини схожі на смарагди.
Фіалки та гвоздики – це поєднання білості й блакиті.*

Ця поезія – приклад вдалого відображення пейзажної лірики у творчості Ібн Кузмана. Як і майже всі поетичні твори з доробку андалузького майстра, цей вірш написано діалектом арабської мови, оскільки тут є кілька специфічних лексем: لش=لماذا; أت= أنت; بحل=مثل أو تشبه.

У дивані Ібн Кузмана, зібраному самим автором, лише вступ написаний літературною мовою, усі вірші написано винятково розмовним діалектом, з суттєвим відхиленням від літературних норм у лексичній, граматичній побудові речень. Велика кількість романських, берберських запозичень, а також елементів, походження яких встановити неможливо. Лише іноді Ібн Кузман звертається до літературних форм, цього вимагали закони метрики. Для заджалей андалузького поета як необхідна умова строфіки характерне поєднання двох тем у основній частині твору після приспіву, а сам приспів покликаний привернути увагу, зацікавити слухача до подальшого змісту.

Перша тема основної частини дещо нагадує неокласичний насиб. Неокласичний саме тому, що ми не знайдемо в ньому староарабських, традиційних мотивів, таких як подорож пустелею, описи верблюдів та стійбищ, залишених племенами, посилянь на історію, кочовий стиль життя бедуїнів. Тема ісламу, якщо й висвітлюється, то досить неоднозначно: легковажні зауваження чи висміювання святош, тих, хто дотримується посту, вихваляння п'яниць та порушників заповідей. Лише інколи можна зустріти дійсно серйозне ставлення до мусульманської релігії у контексті розпалювання ворожнечі проти християн Півночі. Зазвичай, характер першої теми веселий, бадьорий, насичений описом вакхічних і любовних сцен, з відтінком гострої соціальної сатири.

Друга тема – возвеличування особи, на честь якої написано заджал. Нерідко поет за традицією класичної касиди вихваляє самого себе, своє поетичне мистецтво. Прославляння мецената, його щедрості, як правило, закінчується проханням про милостиню чи пожертвування.

Любовний сюжет досить рідко простежуються у другій темі, це швидше висміювання узритського кохання, поетів, які оспівують його у своїй творчості. Сюжет про нічну сторожу, побачення у світлі місяця, розлуку з появою перших променів сонця притаманний для теми альби, хоча добре відомо, що перша провансальська альба з подібним мотивом зустрічається на п'ятдесят років пізніше у середньовічних джерелах. В андалузькій літературі ця тематика була не новою, судячи з пародійних елементів у творах Ібн Кузмана. Образ вина самостійним елементом виступає у кількох заджалах, зокрема в одній із п'єс Ібн Кузман заповідає поховати його біля коріння виноградної лози.

Середньовічний історик Ібн Са'ід, мандруючи країнами Сходу був вражений масштабом слави Ібн Кузмана, яка перетнула кордони Андалузії і поширилася далеко за її межами: «Я бачив, що у Багдаді його заджали розспівують ще частіше, ніж у столицях Магриба» [цит.за 75, с. 498]. Крім того, твори андалузького поета мають неабияке значення для історії світової літератури. Як наслідок дослідження дивану Кузмана, сформувався «арабську гіпотеза» Х. Рібери, надалі цю тему продовжував А. Нікл. Дослідники вбачали у збірці зразки андалузької лірики, яка за допомогою своєї оригінальної живої ритміки і мелодики вплинула на ранньопровансальську, а отже, і на всю європейську поезію загалом у системі рим, кількості і побудові строф [3, с. 278].

Творчість Ібн Кузмана утвердила іспано-арабську строфічну форму в літературі Арабського халіфату. Ймовірно, строфічна поезія існувала в значно більшому обсязі, ніж збереглася до наших днів. Підтвердженням цьому є маввали – строфічні народні пісні, які існують до нині в арабських країнах і розвиваються завдяки демократичності і доступності форми для масового сприймання. Арабська класика поступається своїм місцем вільному віршу, який не пов'язаний із літературною традицією.

Прототипи строфічних форм, які ґрунтувалися на принципі внутрішньої рими, в історії арабської поезії досліджував Г. Гомес, припускаючи, що арабська поезія, в силу більш раннього процесу становлення, могла вплинути на європейську: «Походить європейська поезія від арабської чи вони обидві – два незалежних одне від одного явища?» [1, с. 75]. Пісенні традиції Піренейського півострова стали поштовхом для розвитку принципу внутрішньої рими, про який свідчать романські харджі в середньовічній арабській і єврейській літературній традиціях, тому поява в іспано-арабській поезії строфічних форм цілком закономірна і виправдана синтезом двох поетичних систем. Підбиваючи підсумки взаємодії, дослідники стверджують, що «пісенні традиції, які існували на Піренейському півострові знайшли точки дотику з розвинутою поетичною системою, сформованою ще в VI ст. н.е.» [5, с. 51], розуміючи під цим процесом літературний синтез романського фольклору і арабської класичної поетологічної традиції.

Отже, у творах Ібн Кузмана змішуються дві культурно-поетичні традиції. Це відчувається в лексико-граматичних особливостях жанру заджалей: в одних і тих же рядках пісні можна зустріти слова і конструкції арабського й іспанського походження. Поет протиставляв земне, чуттєве кохання ідеалам узритського платонічного кохання. Проголошення прав земного кохання на протигагу релігійному аскетизму зближує заджал з творчістю провансальських трубадурів, мистецтво яких також тісно пов'язане з музикою. Білінгвізм в Андалузії був стимулом для утворення змішаної поетичної системи. Класична поетична традиція літературною мовою вважалася єдиною можливою у вищих колах суспільства, і була замкненою літературною системою, у той час, коли народний напрям відчув на собі вплив східних і європейських тенденцій, отримав свій розвиток серед широких верств населення. У пошуках нових поетичних форм андалузські поети вдавалися до експериментів з римою та віршованими розмірами, поєднували в одному творі різні жанри, віднаходили нові образи для передачі традиційних тем і мотивів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Gómez E. Las jarchas romances de la serie árabe en su marco. Madrid : Alianza editorial, 1990. 467 p.
2. Monroe J. T. The Mischievous Muse: Extant Poetry and Prose by Ibn Quzmān of Córdoba (d. AH 555/AD 1160). Leiden : Brill, 2016. 353 p.
3. Nykl A. Hispano-Arabic poetry and its Relations with the Old Provençal Troubadours. Baltimor, 2011. 448 p.
4. Величко М. П. Строфічні форми поезії в арабо-іспанській середньовічній ліриці. *Вісник КНУ ім.Т. Шевченка. Східні мови та літератури*. 2021. № 18. С. 51–55.
5. Величко М. П. Андалузська поезія VIII-XIV ст. в оцінці А. Кримського. *Літературознавчі студії*. 2012. № 33. С. 68–73.
6. Крачковский И. Ю. Арабская поэзия в Испании. *Избранные сочинения*. Москва-Ленинград, 1958. Т. 2. С. 470–532.
7. Крымский А. Е. История арабов и арабской литературы, светской и духовной. *Вибрані сходознавчі праці*. Київ : Стилюс, 2007. Т. 1 : Арабістика. 432 с.
8. Куделин А. Б. Арабо-испанская строфика как «смешанная поэтическая система» (гипотеза Х. Риберы в свете последних открытий). *Арабская литература: поэтика, стилистика, типология, взаимосвязи*. Москва, 2003. С. 255–292.
9. Петрова Л. А. История арабской литературы (VI–XVIII вв.). Конспекты лекций. Київ : КНЛУ, 2011. 232 с.
10. 1976 لأدب العربي في الأندلس عبد العزيز عتيق بيروت

M. Velychko, O. Bratel. The interaction of arabic and romano-spanish poetic traditions in Ibn Kuzman's qasidas. – Article.

Summary. The article traces the evolution of new poetic forms of Andalusian medieval literature, the figurative system, thematic variety, motifs, all substantive and formal elements of poetry through the prism of Ibn Kuzman's creative heritage, that contributed to the formation and development of strophic forms of poetry in Arabic-Spanish lyrics.

Key words: strophic poetry, bilingualism, cultural tradition, plot diversity, Andalusia.